

Μ Ε Ρ Ο Σ Τ Ρ Ι Τ Ο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΙΟΣ

‘Ο Ζαρατούστρας διδάσκει

1

Είχαν περάσει κάμποσοι μῆνες ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποὺ ὁ Ζαρατούστρας ἐγκαταστάθηκε στὴ μεγάλη πολιτεία. "Οταν ἔφτασε ἥταν ἄνοιξη· τώρα ἥταν φθινόπωρο.

Πολλὰ εἶχε μάθει ὁ Ζαρατούστρας τὴν πρώτη κιόλας ἡμέρα ποὺ ἔζησε στὴ μεγάλη πολιτεία. "Αν πολλαπλασιάσουμε ὅλ' αὐτὰ μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἡμερῶν ποὺ χώριζαν τὴν ἄνοιξη ἀπὸ τὸ φθινόπωρο, πρέπει νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ζαρατούστρας εἶχε γίνει τώρα ἕνας πολὺ πεπειραμένος ἄνθρωπος. Καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι σωστό· ὁ Ζαρατούστρας ἥταν πιὰ γεμάτος πτεῖρα, εἶχε ὄριμάσει ὡς ἄνθρωπος τῆς καθημερινῆς ζωῆς, καὶ ἀπὸ τὴ δουλειὰ ποὺ ἔκανε ὡς σκηνοποιὸς — εἶχε, ἄλλωστε, ἄναγνωρισθεῖ ἢ ἀξία του καὶ εἶχε προαχθεῖ σὲ ἀρχιεργάτη — κέρδιζε τόσα ὅσα ἥταν ἄναγκαια γιὰ νὰ ξιφλήσει τὸ λογαριασμὸ τοῦ Πέρ Γκύντ καὶ γιὰ νὰ συντηρεῖται σὰν ἕνας ἀπλὸς καλὸς ἄνθρωπος.

Μιὰ μέρα, περπατώντας ὁ Ζαρατούστρας σὲ μιὰ δεντροστοιχία καὶ βλέποντας τὰ φύλλα νὰ πέφτουν, εἶπε στὴν καρδιά του τὰ κρίσιμα καὶ ἀποφασιστικὰ λόγια:

"Ηρθε ὁ καιρός σου, καρδιά μου· τὰ φύλλα σου ἀρχισάν νὰ

ξεραίνονται, νὰ πέφτουν· πρέπει νὰ τὰ πάρει πιὰ ὁ ἄνεμος τοῦ φθινοπώρου καὶ νὰ τὰ πάρει σὲ χώματα πρόσφορα καὶ κατάλληλα νὰ δεχθοῦν τὰ ξερά σου φύλλα ὡς σπόρο νέας ζωῆς. Τώρα πιά, καρδιά μου, κατέβηκα ἀπόλυτα στὸ ἐπίπεδο τῆς δικῆς σου φυσικῆς ἀπλότητας· ἡ ζωή μου, γεμάτη πεῖρα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, συμφιλιώθηκε ὅριστικὰ μαζί σου· ὁ νοῦς μου, γεμάτος μετάνοια καὶ ταπεινωσύνη, ταυτίσθηκε μαζί σου. Ἡρθε ἡ ὥρα μου νὰ διδάξω. Ποιούς, ὅμως, θὰ διδάξω; Θὰ διδάξω, βέβαια, καὶ τοὺς πολλούς, τοὺς ἄγνωστους, τοὺς ὄχλους. Ἐχω, ὅμως, ἀνάγκη κι' ἀπὸ τὴν παρουσία μαθητῶν ποὺ νάναι ὁ τάδε καὶ ὁ δεῖνα καὶ ποὺ νάναι βοηθοί καὶ φίλοι μου. Δὲ χρειάζομαι, βέβαια, πολλούς μαθητές. Φτάνουν δώδεκα· θάταν πολλοί, ἀν τὰν περισσότεροι· δὲ θάχα μὲ τί νὰ ταίσω τὴν καρδιά τους. Ναί, φτάνουν δώδεκα γιὰ νάμαι ἐγὼ — ἐγὼ ὁ διδάσκαλος — ὁ δέκατος τρίτος.

‘Ο Ζαρατούστρας κοίταζε τὰ φύλλα ποὺ ἔπεφταν κ' ἔνιωθε λύπη ποὺ τὰ πιὸ πολλὰ — ὅσα δὲν προλάβαινε νὰ τὰ πάρει ὁ ἄνεμος — τὰ πατοῦσαν οἱ ἄνθρωποι, ἀπρόσεχτοι ὅπως εἶναι. Ο δρόμος τὰν πολυσύχναστος καὶ οἱ ἄνθρωποι, παραδομένοι στὶς φροντίδες τους ἡ (ὅσοι τὰν νέοι) στὰ ὄνειρα καὶ τὶς ἐλπίδες τους, δὲν πρόσεχαν μπροστά τους.

Οι δεντροστοιχίες εἶναι, βέβαια, ώραίες· ἀλλὰ δὲν ξέρω — εἶπε μέσα του ὁ Ζαρατούστρας — ἀν ἔχουν οἱ ἄνθρωποι τὸ δικαίωμα νὰ βάζουν τὰ δέντρα στὴ γραμμὴ σὰ νάταν στρατιῶτες. Δὲν εἶναι δουλειὰ τῶν ἀνθρώπων νὰ βάζουν σὲ πειθαρχία τὴ φύση καὶ νὰ νομοθετοῦν στὸ βασίλειο τὸ δικό της. “Ας εἶναι· αὐτὸς εἶναι τὸ μικρότερο κακὸ ποὺ κάνουν· κ' ἡ φύση, ἀλλωστε, εἶναι ὑπομονετική καὶ ἀνεκτική· τούλαχιστον ὡς ἔνα σημεῖο. Οἱ ἄνθρωποι, βέβαια, πᾶνε νὰ ὑπερβοῦν τὸ σημεῖο αὐτό. Τὸ χειρότερο, ὅμως, ποὺ κάνουν εἶναι ὅτι δὲν καταλαβαίνουν ὁ ἔνας τὴν καλωσύνη τοῦ ἄλλου. Ἐχω πολλὰ νὰ τοὺς διδάξω· καὶ πρέπει ν' ἀρχίσω νὰ διδάσκω, γιατὶ εἶναι ἀργά καὶ δὲν ξέρω ἀν θὰ προλάβω νὰ προχωρήσω πέρ' ἀπὸ τὶς πρῶτες λέξεις. Λίγο, ὅμως, θάταν νὰ πῶ τὶς πρῶτες λέξεις;

Καὶ παρακολουθοῦσε ὁ Ζαρατούστρας τὰ φύλλα ποὺ ἔπεφταν· τὸ καθένα ποὺ ἔπιανε ἡ ματιά του τόκανε καὶ μιὰν ἴδιαίτερη σκέψη καὶ τοῦδινε ἔνα ἴδιαίτερο νόημα. Κανένα φύλλο δὲ μοιάζει μὲ τ' ἄλλα, εἶπε μέσα του· ἡ πιὸ πολύτιμη συγκομιδὴ θάταν ἡ συγκομιδὴ τῶν ξερῶν φύλλων ποὺ πέφτουν· οἱ ἄνθρωποι,

ὅμως, προτιμοῦν νὰ συγκομίζουν ὅ,τι εἶναι χρήσιμο γιὰ τὴ διατροφὴ τὴ δική τους ἢ τὴ διατροφὴ τῶν ζώων τους. Κι' αὐτὸ εἶναι, βέβαια, φυσικό. Ἀγνοοῦν, ὅμως, ὅ,τι εἶναι ἀκόμα φυσικώτερο : δὲν ξέρουν νὰ συγκομίζουν ὅ,τι θάταν ἔχρηστο γιὰ τὴ διατροφὴ τους, ὅ,τι θάπτρεπε νὰ ἐναποθηκευθεῖ καὶ νὰ φυλαχτεῖ χωρὶς νὰ καταναλωθεῖ ποτέ.

Καὶ εἶπε ὁ Ζαρατούστρας : "Αρχισα, καρδιά μου, νὰ διδάσκω, χωρὶς ὅμως κανέναν ἀκροατή. Πρέπει νὰ βρῶ, ὅσο μπορῶ γρηγορώτερα, εἴτ' ἐκείνους ποὺ θὰ γίνουν μαθητὲς καὶ φίλοι μου, εἴτε κ' ἐκείνους ποὺ θὰ γίνουν ἔχθροι μου. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι εἶναι γραφτὸν ἀρχίσω τὴ διδασκαλία μου χωρὶς κανέναν ἀκροατή. Φαίνεται ὅτι πρέπει ν' ἀρχίσω νὰ μιλάω ὡς φωνὴ βιῶντος ἐν τῇ ἔρημῷ. Ο δρόμος αὐτὸς εἶναι γεμάτος κόσμο· καὶ ὅμως εἶναι πιὸ ἔρημος ἀπὸ τὴν ἔρημο. Ναί, εἶναι χρέος μου ν' ἀρχίσω ὡς φωνὴ βιῶντος ἐν τῇ ἔρημῷ. "Ετσι δὲν ἀρχίσε, τάχα, καὶ ὁ προφῆτης ; 'Εγὼ θ' ἀρχίσω ἔτσι, χωρὶς νάμαι κἄν προφῆτης. Θὰ μὲ ποῦν, ἵσως, προφῆτη· θὰ κάνουν, ὅμως, λάθος· ἐγὼ δὲν εἶμαι προφῆτης. Πέρασε δριστικὰ καὶ ἀνέκκλητα ἢ ἐποχὴ τῶν προφητῶν. "Ηρθε μιὰ μέρα Ἐκεῖνος κ' ἔκλεισε τὸ χορὸ τῶν προφητῶν. "Αν θάκανα τὸν προφῆτη, θάμουν ψευδοπροφῆτης. Θὰ χρειαστεῖ ἵσως κόπος γιὰ νὰ πείσω τοὺς φίλους μου ὅτι δὲν εἶμαι προφῆτης· ἀλλὰ θὰ κάνω καὶ τὸν κόπο αὐτόν. Καὶ θάναι ἵσως ἀκόμα μεγαλύτερος ὁ κόπος ποὺ θὰ χρειαστεῖ γιὰ νὰ πείσω τοὺς ἔχθρούς μου ὅτι δὲν εἶμαι προφῆτης· καὶ αὐτός, ὅμως, ὁ κόπος εἶναι χρέος δικό μου.

Καὶ ὁ Ζαρατούστρας πλησίαζε στὸ τέρμα τῆς δευτροστοιχίας ποὺ ἦταν καὶ τὸ τέρμα τῆς μεγάλης πολιτείας. Καὶ κοίταξε πάλι μὲ τρυφερότητα τὰ ξερὰ φύλλα ποὺ ἔπεφταν. Καὶ εἶπε στὸν ἔαυτό του ἢ μᾶλλον σὲ κάποιον ἀκροατὴ καὶ μαθητὴ ποὺ ἦταν ἀπών καὶ δὲν τὸν ἀκούγε : Τ' αὐτὶ μου πιάνει κι' αὐτὸν ἀκόμα τὸν κρότο ποὺ προκαλεῖ ἢ πτώση τῶν φύλλων. Δὲν εἶναι τὰ φύλλα ποὺ ξεράθηκαν καὶ πέφτουν τόσο ἐλαφριὰ ὅσο νομίζει ὁ κόσμος· καὶ ὁ κρότος ποὺ προκαλεῖ ἢ πτώση τους εἶναι πολὺ πιὸ δυνατὸς ἢ τὸν ἀκοῦμε. Τὰ φύλλα ποὺ πέφτουν τὰ πιέζει πρὸς τὰ κάτω ἐνα μεγάλο βάρος· τὰ πιέζει τὸ βάρος ὀνείρων ποὺ χάθηκαν, ἐλπίδων ποὺ ἀποδείχτηκαν μάταιες, ἀνοίξεων ποὺ πέρασαν γιὰ πάντα. Κ' ἐγὼ εἶμαι ταγμένος νὰ συλλέξω τὰ ὄνειρα ποὺ χάθηκαν, τὶς ἐλπίδες ποὺ ἦταν μάταιες, καὶ τὶς ἀνοίξεις ποὺ πέρασαν γιὰ

πάντα. Τὸ φθινόπωρο εἶναι ἡ δική μου ἐποχὴ τοῦ ἔτους. Τώρα ποὺ τὰ φύλλα ἔχουν ξεραθεῖ καὶ πέφτουν, ἀνθίζουν οἱ σκέψεις μου.

Τέτοια λόγια εἶπε ὁ Ζαρατούστρας καὶ προχώρησε πέρ’ ἀπὸ τὴν δευτροστοιχία, πέρ’ ἀπὸ τὴν μεγάλη πολιτεία καὶ στάθηκε στὴν ὅχθη τοῦ ποταμοῦ.

2

Μήπως εἰσαι ὁ βαπτιστής; — ρωτάει ὁ Ζαρατούστρας ἔναν ἄνθρωπο ποὺ στεκόταν κι’ αὐτὸς στὴν ὅχθη τοῦ ποταμοῦ.

“Οχι, ἀπαντάει ὁ ἄνθρωπος· δὲν ἔχω καμμιὰ διάθεση νὰ ζητήσει ἡ ‘Ηρωδιάς τὴν κεφαλήν μου ἐπὶ πίνακι.

“Εχεις δίκιο, τοῦ λέει ὁ Ζαρατούστρας· συγχέω τὶς φυσιογνωμίες τῶν ἀνθρώπων καὶ σὲ πῆρα γι’ ἄλλον· ἐπρεπε νὰ καταλάβω ἀμέσως ὅτι εἰσαι ὀνειροπόλος.

Δὲν εἴμαι διόλου ὀνειροπόλος· εἴμαι ρεαλιστής, ἀπαντάει ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔμοιαζε νᾶναι στὰ μισὰ τοῦ δρόμου τῆς ζωῆς του· ἔξετάζω, βασισμένος σὲ ρεαλιστικούς ὑπολογισμούς, τὶς δυνατότητες ποὺ ὑπάρχουν ν’ ἀντιστραφεῖ ὁ ροῦς τοῦ ποταμοῦ καὶ νὰ ἐπιστρέψει ὁ ποταμὸς στὶς πηγές του.

Ναί, βλέπω· εἰσαι ρεαλιστής, τοῦ λέει ὁ Ζαρατούστρας· καὶ γιατί ζητᾶς νὰ ἐπιστρέψει ὁ ποταμὸς στὶς πηγές του;

Γιατί τὸ ζητάω; Τὸ ζητάω ἀπλούστατα γιὰ ν’ ἀποδειχθεῖ ὅτι κι’ αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνει, ἀπάντησε ὁ ἄνθρωπος· στὶς μέρες μας ἡ τεχνικὴ πρόοδος εἶναι τέτοια ποὺ πρέπει ν’ ἀποδειχθεῖ ὅτι μπορεῖ νὰ γίνονται τὰ πάντα.

Σ’ εὐχαριστῶ, τοῦ λέει ὁ Ζαρατούστρας· θὰ προχωρήσω πιὸ πέρα· δὲν κάνεις γιὰ μαθητής μου· ξέρεις πολλά, πάρα πολλά· ἔγὼ ἥρθα στὸν κόσμο γιὰ ν’ ἀποδείξω ὅτι δὲν γίνονται τὰ πάντα.

3

Κι’ ὁ Ζαρατούστρας προχώρησε. Δὲν ἀναζήτησε πιὰ τὸν βαπτιστή. ‘Ο ποταμὸς δὲν ἥταν ὁ Ἰορδάνης. Καὶ εἶπε ὁ Ζαρατούστρας στὸν ἑαυτό του: Καὶ νᾶταν ὁ ποταμὸς αὐτὸς ὁ Ἰορδάνης, δὲ μοῦ ἀξίζει ἡ βάπτιση στὰ νερά τοῦ Ἰορδάνη. Καὶ δὲν ἀξίζει ν’ ἀνοίξουν γιὰ μένα οἱ οὐρανοὶ καὶ νὰ κατεβεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνοιχτοὺς οὐρανοὺς ἡ περιστερά.

Καὶ προχώρησε ὁ Ζαρατούστρας πρὸς τὶς ἐκβολές τοῦ ποτα-

μοῦ, στὴ θάλασσα. Ἐκεῖ εἶδε ὅχλους πολλοὺς καὶ σκέφθηκε : "Εφτασε ἡ ωραὶ νῦν ἀκουσθεῖ τῇ φωνῇ μου: χωρὶς ἄλλο, οἱ ὅχλοι αὐτοὶ γιὰ μένα συγκεντρώθηκαν καὶ περιμένουν νὰ μ’ ἀκούσουν. Εἶναι καθῆκον μου νὰ τοὺς μιλήσω.

Καὶ ὁ Ζαρατούστρας πλησίασε τοὺς ὅχλους. Ἀν καὶ τὸ καλοκαίρι εἶχε περάσει, ἡ μέρα ἦταν ωραία καὶ γλυκειά. Χιλιάδες ἄνθρωποι — ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά — εἶχαν βγεῖ ἀπὸ τὴν πόλη κ’ εἶχαν πάει στὴ θάλασσα γιὰ νὰ λουσθοῦν καὶ νὰ κολυμπήσουν. Οἱ πιὸ πολλοὶ ἦταν ξαπλωμένοι γυμνοὶ στὴν ἀμμουδιὰ καὶ ἄφηναν τὸν ἥλιο νὰ καίει τὸ κορμί τους. Κορμιὰ ὅλων τῶν εἰδῶν ἦταν παραδομένα στὶς ἀκτῖνες τοῦ ἥλιου καὶ στὴν κοινὴ θέα. Τὰ ξαπλωμένα γυμνὰ κορμιὰ ἦταν τόσα ποὺ ἔλεγες πῶς δὲν ἔχεις νὰ κάνεις μὲ ἄνθρωπους, ἀλλὰ μ’ ἐπιδερμίδες· οἱ ἄνθρωποι — οἱ φυσιογνωμίες καὶ οἱ ἀτομικές τους ὑπάρξεις — εἶχαν ἔξαφανισθεῖ πίσω ἀπὸ τὰ κορμιά τους.

Ο Ζαρατούστρας πλησίασε· ἀλλὰ ὅπου κ’ ἀν στεκόταν πλησιάζοντάς τους, βρισκόταν μακριὰ ἀπὸ τοὺς πιὸ πολλούς, γιατὶ ἡ ἔκταση τῆς ἀμμουδιᾶς ποὺ ἦταν γεμάτη κορμιὰ ἦταν μεγάλη· καὶ οἱ ἄνθρωποι πιάνουν περισσότερο τόπο ξαπλωμένοι παρὰ δρθοί. Καὶ ὁ Ζαρατούστρας στάθηκε πλάϊ σὲ μερικοὺς ποὺ εἶχαν κλειστὰ τὰ μάτια καὶ κοιμόνταν, καὶ ἀρχισε νὰ λέει :

Δὲ ν θὰ σᾶς πῶ νὰ μισήσετε τὸ σῶμα σας, γιατὶ ξέρω ὅτι θάναι μάταιο νὰ τὸ πῶ.

Δὲν ἔχω καὶ τὴν ἔξουσία νὰ σᾶς τὸ πῶ, γιατὶ εἴμαι πιὸ ἀδύνατος κι’ ἀπὸ σᾶς, πιὸ ἄγνωστος, πιὸ ἀνώνυμος. Ἀν σᾶς ποῦν ὅτι εἴμαι ὁ Ζαρατούστρας, μὴν τὸ πάρετε αὐτὸ γιὰ ὄνομα· ἄλλοτε ἦταν ἡ λέξη Ζαρατούστρας ὄνομα· τώρα δὲν εἶναι τίποτε· εἶναι τέσσερες συλλαβὴς χωρὶς πραγματικὴ συνοχή, τέσσερες συλλαβὴς πού, ὅσο κι’ ἀν ἀκολουθεῖ ἡ μιὰ τὴν ἄλλη, δὲν ἀπαρτίζουν σύνολο καὶ ἔνδητα. Δὲν ἔχω, λοιπόν, τὴν ἔξουσία νὰ σᾶς πῶ νὰ κάμετε τοῦτο ἡ ἐκεῖνο, νὰ σκεπάσετε τὴ γύμνια σας ἡ νὰ σηκωθεῖτε ὅρθιοι γιὰ νὰ πιάνετε λιγότερο τόπο. Καὶ μᾶς λείπει, βέβαια, τόπος· ὁ τόπος στὸν κόσμο ἔγινε στενός, πολὺ στενός, καὶ τὸν κάνετε μὲ τὴ συμπεριφορά σας ἀκόμα στενότερο. "Ομως, ἀς εἶναι· δὲν πειράζει. Δὲν ἔχω τὴν ἔξουσία νὰ σᾶς πῶ νὰ κάνετε ὅτι δὲν θέλετε νὰ κάνετε. Ἡ θέλησή σας πρέπει νὰ μοῦ εἶναι σεβαστή, γιατὶ είστε οἱ πολλοὶ καὶ στὶς δημοκρατίες οἱ πολλοὶ ἔχουν πάντοτε δίκιο.

· Ωστόσο, ἔγὼ θ' ἀρχίσω νὰ μιλάω, γιατὶ δὲ μπορῶ νὰ κάνω ἄλλιῶς. Ἐδῶ στέκομαι καὶ δὲ μπορῶ νὰ κάνω ἄλλιῶς. Αὐτὸ τὸ εἶπε κάποτε κάποιος, ἀντιμετωπίζοντας κι' αὐτὸν τὸν Πάπα. Ἐμένα ἦταν φίλος μου ὁ Πάπας καὶ δὲν τὸ εἶπα ἀντιμετωπίζοντάς τον. Ἔγὼ δὲ θ' ἀντιμετωπίσω, μιλώντας ἔτσι, κανέναν, οὔτε τὸν Πάπα, οὔτε σᾶς ποὺ ἐνσαρκώνετε μὲ τὰ γυμνὰ κορμιά σας τὴ δημοκρατία. Θὰ μι λή σω, βέβαια, κ' ἔγὼ — γιατὶ δὲ μπορῶ νὰ κάνω ἄλλιῶς —, ἄλλὰ θὰ μιλήσω χωρὶς νᾶχω καμμιάν ἔξουσία, χωρὶς νὰ ἐπιδιώξω νὰ σᾶς πείσω, χωρὶς νᾶχω τὸ δικαίωμα καν νὰ ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς πείσω. Θὰ μιλήσω μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ διασκεδάσετε· κι' ἀν κάποιος ἀπὸ σᾶς θελήσει νὰ μ' ἀκολουθήσει καὶ νὰ γίνει μαθητής μου, θὰ τὸν δεχθῶ στοὺς κόλπους μου μ' εὐγνωμοσύνη, γιατὶ εἴμαι μόνος, πολὺ μόνος· κ' ἡ μοναξιά μου εἶναι βαρειά. Τὴν ἀγαπάω τὴ μοναξιά μου, ἄλλὰ εἶναι τόσο βαρειά ποὺ θάθελα πολὺ νὰ μποροῦσα νὰ τὴ συνδυάσω μὲ τὴ φιλία. Ταιριάζουν ἡ φιλία καὶ ἡ μοναξιά.

Μὲ τὶς ἔξομολογήσεις ποὺ σᾶς κάνω ἀρχισα κιόλας νὰ διδάσκω. Ἐξομολογήσεις θάναι τὰ κηρύγματά μου, γιατὶ δὲν ἔχω τὴν ἔξουσία νὰ διατυπώσω ἐντολές. Ἡ ἐποχή, ἄλλωστε, τῶν ἐντολῶν πέρασε. "Οσες ἦταν ν' ἀκουστοῦν ἀκούστηκαν. Ἐσεῖς μπορεῖ νὰ μὴν τὶς ἀκούσατε· τὶς ἀκουσαν, ὅμως, οἱ ρεματιές καὶ οἱ λόγγοι. Τὶς ἔχουν φυλάξει τὶς ἐντολές οἱ ρεματιές καὶ οἱ λόγγοι, καὶ ἀν τὶς χρειασθεῖτε, θὰ τὶς βρεῖτε νωπὲς ὅπως τὶς εἶπαν τὰ χείλη ἐκείνων ποὺ εἶχαν ταχθεῖ νὰ τὶς ποῦν.

Τὸ ξέρετε ὅτι εἴμαι ὁ ἀδελφός σας; Εἴμαι ὁ ἀδελφός σας, κι' ἂς μὴν εἶστε τ' ἀδέρφια μου. Ἡ σχέση τῶν ἀδελφῶν δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ ἀμφοτεροβαρῆς. "Αν δὲν ἔχω τὴν ἔξουσία νὰ σᾶς πείσω, ἔχω ὥστόσο τὴν ἔξουσία νὰ σᾶς ἀγαπῶ. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἔξουσία ποὺ ἀσκοῦμε εἰς βάρος τοῦ ἑαυτοῦ μας· καὶ τὴν ἔξουσία αὐτή, εἴτε τὸ θέλετε εἴτε ὅχι, τὴν ἔχω. Ἡ ἀνταπόδοση τῆς ἀγάπης νοθεύει κάπως τὸ νόημα τῆς ἀγάπης. Δὲ σᾶς κρύβω ὅτι θὰ τοθελα λιγάκι νοθευμένο τὸ νόημα τῆς ἀγάπης, γιατὶ εἴμαι ἀδύνατος, πιὸ ἀδύνατος ἀπὸ σᾶς ὥστόσο, παρηγοριέμαι λέγοντας ὅτι, ἀν δὲ βρεῖ ἀνταπόδοση ἡ ἀγάπη μου, θάναι πιὸ γνήσια, θάναι ἀπόλυτη. "Ω, πόσο βαρὺ εἶναι τὸ ἀπόλυτο! Ωστόσο, ἀν εἶναι γραφτό μου νὰ σηκώσει ἡ καρδιά μου τὸ ἀπόλυτο, θὰ τὸ σηκώσει. Δὲν εἶναι δυνατή ἡ καρδιά μου· μπορεῖ νὰ σπάσει· θὰ σηκώσει, ὅμως, κάθε βάρος, ἔστω κι' ἀν πρόκειται νὰ σπάσει.

Κάθε γυαλί είναι καμωμένο γιατί νὰ σπάζει· κ' ἡ καρδιὰ είναι γυαλί.

Μοιάζω παράξενος — ἔτσι ντυμένος ὅπως είμαι — μπροστά σὲ σᾶς τοὺς γυμνούς. Δὲν ἔχω, ὅμως, συνηθίσει νὰ γυμνώνομαι. Θὰ τόκανα εὐχαρίστως γιὰ νὰ μὴν ξεχωρίζω ἀπὸ σᾶς· δὲν ξέρω, ὅμως, ἀπὸ ποιὸ κομμάτι τῆς ἀλλαξιᾶς μου ν' ἀρχίσω, πτοιὸ νὰ πρωτοβγάλω. Δὲν πειράζει· θὰ μείνω ντυμένος, κι' ἀς φαίνομαι ἔτσι παράξενος.

"Αλλοι ἀπὸ σᾶς ἔχετε κορμιὰ ὥραῖα· ὄλλοι ἔχετε κοιλιὲς μεγάλες· ἔγώ, ὅμως, δὲ βλέπω νὰ ὑπάρχει καὶ μεγάλη διαφορὰ μεταξύ σας. Οἱ ψηλοὶ καὶ οἱ κοντοὶ ἐπάψατε νᾶχετε ὅποιαδήποτε διαφορά, ἐπάψατε νᾶχετε ὕψος, ἔτσι ὅπως είστε ξαπλωμένοι. Αὔτη τὴ στιγμὴ σᾶς βλέπω σὰ μιὰ μάζα μονοκόμματη καὶ ἀδιαφοροποίητη. "Ολοι μαζὶ είστε ἔνα καὶ τὸ ἴδιο πρᾶγμα· τὰ κορμιὰ δὲν ξεχωρίζουν μεταξύ τους, ὅταν είναι ὅλα μαζὶ, ἐκτεθειμένα γυμνὰ στὶς μαστιὲς τοῦ καθενός, τεντωμένα ἐπάνω στὴ γῆ, παραδομένα στὴν ἀπραξία καὶ στὴ νάρκη.

"Οσο ἀλάτι κι' ἀν πήρε τὸ κορμί σας ἀπὸ τὴ θάλασσα, πλανᾶστε ἀν νομίζετε ὅτι είστε τὸ ἀλας τῆς γῆς. Καὶ ὅσο φῶς κι' ἀν τραβάει τὸ κορμί σας ἀπὸ τὸν ἥλιο, πλανᾶστε ἀν νομίζετε ὅτι είστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Κάτι ὄλλο χρειάζεται γιὰ νὰ γίνετε τὸ ἀλας τῆς γῆς καὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου· δὲ φτάνει νὰ βουτήξετε τὸ κορμί σας στὴ θάλασσα, καὶ δὲ φτάνει ν' ἀφήσετε τὸν ἥλιο νὰ σᾶς κάψει. Χρειάζονται, βέβαια, ἔγκαύματα, χρειάζονται ὅμως ἄλλοῦ, σ' ἐπιφάνειες ποὺ δὲ φαίνονται, σ' ἐπιδερμίδες μυστικὲς καὶ ἀόρατες.

Δὲ σᾶς λέω νὰ μισήσετε τὸ κορμί σας. Δὲν ἔχω οὔτε κ' ἔγὼ καταφέρει νὰ τὸ μισήσω. Μὴν τοῦ δίνετε, ὅμως, τόση ἔκταση· αὐτὸ πάει πολύ. Ποῦ θὰ βρεθεῖ θέση γιὰ τὴν ψυχὴ σας, ὅταν πιάνει τόσο τόπο τὸ κορμί σας;

"Αλλοτε — ὅταν ἥμουν ἀκόμα ὁ προηγούμενος Ζαρατούστρας, ὁ ὑπερήφανος καὶ πανίσχυρος — ἔλεγα ὅτι ὅποιος είναι ἀληθινὰ ξύπνιος καὶ κατέχει τὴν ἀληθινὴ γνώση λέει στὸν ἑαυτό του : Κορμὶ είμαι πέρα γιὰ πέρα, καὶ τίποτε ὄλλο· καὶ ψυχὴ είναι μόνο μιὰ λέξη ποὺ ἐπισημαίνει κάποιο ἀσήμαντο « κάτι » ἐπάνω στὸ ἴδιο τὸ κορμί. Ναί, ἔτσι μιλοῦσα ὄλλοτε. Δὲν εἶχα, ἵσως, ἀπόλυτα ἀδικο. Δὲν εἶχα ὅμως καὶ συλλάβει τὸ ἀσήμαντο « κάτι » ποὺ είν' ἐπάνω στὸ ἴδιο τὸ κορμί καὶ ποὺ ἡ λέξη « ψυχὴ » τὸ ἐπισημαίνει.

Ποιό νάναι, τάχα, αύτὸ τὸ κάτι ; Μήν εἶναι οἱ τρίχες τοῦ κορμοῦ σας ; "Οχι, δὲ μπορεῖ νάναι οἱ τρίχες· αὐτὲς δὲν εἶναι μονάχα « κάτι ». πιολλοὶ ἀπὸ σᾶς εἴστε τόσο τριχωτοὶ ποὺ ἡ παρουσία σας θὰ ξάφνιαζε κι' αὐτὸν ἀκόμα τὸν ἐνδεχόμενο ἀπόγονό σας, τὸν ὄραγκουτάγκο. Δὲ λέω πώς οἱ λιγώτερο τριχωτοὶ ἔχετε ἔξασφαλίσει καλύτερους ἀπογόνους· κάτι ἄλλο συμβαίνει στὴ φύση πέρ' ἀπὸ τὴν κληρονομικότητα· καὶ πρέπει νὰ σᾶς πῶ ὅτι αύτὸ τὸ ἄλλο δὲν τὸ ξέρω. Τὰ παιδιά σας δὲ γεννιοῦνται, πάντως, μόνον ἀπὸ σᾶς· ἡ σύλληψη ἐνὸς ἀνθρώπου εἶναι καὶ θαῦμα.

Ποιό νάναι, λοιπόν, τὸ « κάτι » ποὺ εἶν' ἐπάνω στὸ ἴδιο τὸ κορμί σας καὶ ποὺ ἡ λέξη « ψυχὴ » τὸ ἐπισημαίνει ; Μήν εἶναι, τάχα, τ' αὐτιά σας ; Μήν εἶναι ἡ μύτη ἢ τὰ νύχια σας ; Μήν εἶναι ὁ ὄμφαλός σας ; Δὲ νομίζω ὅτι καὶ ὁ προηγούμενος Ζαρατούστρας — ὁ ὑπερήφανος ἴδιοκτήτης τῆς πιὸ ὑψηλῆς κορυφῆς τοῦ κόσμου — θάλεγε νὰ στὰ ἐρωτήματα αὐτά. "Ηξερε κ' ἐκεῖνος ν' ἀποφεύγει τὶς ρήσεις ποὺ θάταν ἀνοστεῖς· καὶ ἂν δὲν ἥξερε ποιά εἶν' ἡ ἀλήθεια, ἥξερε ὃστόσο ν' ἀποφεύγει νὰ λέει χοντρὰ καὶ ἀνοστα ψέματα. Θὰ μποροῦσα, βέβαια, νὰ πῶ ὅτι ἡ λέξη « ψυχὴ » ἐπισημαίνει τ' αὐτιά σας, ἂν δὲν ἔξειχαν τόσο πολὺ καὶ ἂν ἦταν, ἔστω καὶ ὡς τμήματα τοῦ κορμοῦ σας, πιὸ ἐσωτερικά, πιὸ κλειστά, λιγάκι στραμένα καὶ πρὸς τὰ μέσα.

Τὸ « κάτι » ἐπάνω στὸ ἴδιο τὸ κορμί σας πού, ἂν καὶ συνυφασμένο μὲ τὸ κορμί σας, δὲν εἶναι σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός σας, εἶναι τὰ μάτια σας, ὡς καλοί μου ἀδελφοί, τὰ μάτια ποὺ ἔσεις ἔδω μπροστά μου τάχετε κλειστά. Δὲν ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ μιλήσω ὅπως μιλοῦσε Ἐκεῖνος· ὃστόσο θὰ ξαναπῶ κ' ἔγω μιὰ φράση του : 'Ο λύχνος τοῦ σώματός ἔστιν ὁ ὄφθαλμός. Ναί, εἶχε δίκιο ὁ προηγούμενος Ζαρατούστρας ποὺ ἔλεγε ὅτι ἡ λέξη « ψυχὴ » ἐπισημαίνει κάτι ποὺ βρίσκεται στὸ ἴδιο τὸ κορμί. 'Αλλὰ δὲν τὸ εἶδε τὸ κάτι αὐτό. Δὲν εἶδε τὰ μάτια ποὺ βλέπει τὸ ουν. Δὲν εἶδε τὸ ἴδιο του τὸ μάτι ποὺ ἦταν ταγμένο νὰ βλέπτει καὶ ποὺ ἔβλεπτε κάμποσα πράγματα, χωρὶς νὰ ξέρει καν δὲν τὸ κάτι τὸ μάτι του ποὺ τάβλεπτε.

'Ο ὄφθαλμός φωτίζει τὸ σῶμα ἡ κάνει σκοτεινὸ τὸ σῶμα. 'Εσεῖς, ἀδελφοί μου, περιμένετε μόνο ἀπὸ τὸν ἥλιο νὰ φωτίσει καὶ νὰ θερμάνει τὸ σῶμα σας. 'Ο ἥλιος τὸ πολὺ θὰ τὸ μαυρίσει. Δὲν εἶναι βέβαια κακὸ ὅτι πᾶτε νὰ μοιάσετε μὲ τοὺς νέγρους.

κι' αὐτοὶ ἀδελφοὶ μας εἶναι· ἀλλὰ καὶ τῶν νέγρων τὸ σῶμα παύει νάναι μαῦρο καὶ σκοτεινό, ὅταν τὸ φωτίζει ὁ ὄφθαλμός. Δὲν πρέπει, λοιπόν, νὰ σᾶς ἀρκεῖ ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἥλιου· ρίξτε ἐπάνω στὸ σῶμα σας καὶ τὶς ἀκτίνες τῶν ματιῶν σας, τῆς ψυχῆς σας. Δὲ λέω νὰ μισήσετε τὸ κορμί σας· ἀλλὰ δῶστε περισσότερη προσοχὴ καὶ στὰ μάτια σας. "Ἐνας τυφλὸς ποὺ ἔδω καὶ μερικοὺς μῆνες γνώρισα, ἔβλεπτε καλύτερα κι' ἀπὸ σᾶς κι' ἀπὸ μένα. Εἶχε δώσει στὰ μάτια του προσοχὴ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν προσοχὴ πού δίνουμε στὰ δικά μας μάτια, ἐσεῖς κ' ἔγω πού δὲν εἴμαστε τυφλοί.

"Ο προηγούμενος Ζαρατούστρας — ἐκεῖνος πού εἶχε δαμάσει τὸν πιὸ ὑπερηφανό ἀητὸ καὶ τὸ πιὸ φαρμακερὸ φίδι — νόμιζε ὅτι στὸ ἀλλοίθωρο μάτι τῶν περιφρονητῶν τοῦ κορμιοῦ κρυβόταν φθόνος. Καὶ πάλι πρέπει νὰ πῶ ὅτι, μιλώντας ἔτσι, δὲν εἶχε ἀπόλυτα ἀδικο. Κάμποσοι ἄγιοι δὲν ἦταν ἀληθινὰ ἄγιοι· κάμποσοι ποὺ βασάνισαν τὸ κορμί τους, εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ ἀπὸ τὸ κορμί τους πρὶν ἀρχίσουν νὰ τὸ βασανίζουν, εἶχαν φθονήσει τὸ κορμὶ πού δὲν ἦταν πιὰ δικό τους ἢ δὲν ἦταν ποτὲ δικό τους· ἔγω, ὅμως, δὲ λέω νὰ περιφρονήσετε ἢ νὰ βασανίσετε τὸ κορμί σας. Γιατί διατύπωνε ὁ προηγούμενος Ζαρατούστρας τὶς « ἀλήθειες » του — ὅχι, βέβαια, πάντοτε, ἀλλὰ πολὺ συχνὰ — ἀντιστρέφοντας τὶς « ἀλήθειες » τῶν ἔξτρεμιστῶν; Εἶναι, τάχα, ἀνάγκη, γιὰ νὰ μὴ φτάσεις στὸ σημεῖο νὰ περιφρονήσεις τὸ κορμί, νὰ καταλήξεις στὸ ἀντίθετο ἄκρο καὶ νὰ τὸ θεοποιήσεις; "Οχι, ὁ προηγούμενος Ζαρατούστρας δὲ γνώριζε τὸ μέτρο. Δὲ λέω, βέβαια, ὅτι τὸ μέτρο εἶναι πάντοτε ἀναγκαῖο. Πᾶν μέτρον δὲν εἶναι ἀριστον. Στὸ θάνατο, π.χ., δὲ χρειάζεται μέτρο. Στὸ θάνατο πρέπει νὰ δοθεῖς ὀλόκληρος, χωρὶς ἐπιφύλαξη, χωρὶς κανένα μέτρο. Τὸ ᾴδιο στὴν ἀγάπη· ναί, στὸ θάνατο καὶ στὴν ἀγάπη πρέπει νὰ δίνεσαι χωρὶς μέτρο. "Ο προηγούμενος, ὅμως, Ζαρατούστρας δὲ γνώριζε τὸ μέτρο σχεδὸν σὲ τίποτε· κι' αὐτὸν λάθισ· σὲ πολλά, σὲ πάρα πολλά, χρειάζεται μέτρο. Σᾶς τὸ ξαναλέω, ὅμως: ὅχι σὲ ὅλα· ὅχι στὸ θάνατο· οὔτε στὴν ἀγάπη. Τέτοια λόγια εἶπε ὁ Ζαρατούστρας.

4

"Οταν τέλειωσε ὁ Ζαρατούστρας τὴν δμιλία του, κοίταξε γύρω του, κοίταξε μ' ὅλη τὴν δυνατὴ τρυφερότητα καὶ συγκίνηση τοὺς ὄχλους πού εἶχαν μείνει ἀσυγκίνητοι. Ποιός τὸν εἶχε,

τάχα, ἀκούσει ; Μήπως, συγχέοντας τὴ φωνὴ μὲ τὴ σιωπή, εἶχε μιλήσει μόνο μέσα του ; Μήπως ἦταν ὅλοι ἀποκοιμισμένοι, ὅπως ἔκεινοι ποὺ ἦταν ξαπλωμένοι ἐμπρός του μὲ τὰ μάτια κλειστά ; Ποτὲ δὲν ἔξακριβώθηκε τί ἀπὸ τὰ δυὸ εἶχε συμβεῖ.

Τὴ στιγμή, ὅμως, ποὺ ἦταν ἔτοιμος ν' ἀπομακρυνθεῖ, μερικὰ παιδάκια, ποὺ στ' ἀθῶα τους μάτια φάνηκε ἡ μορφή του παράξενη καὶ ἀνεπίκαιρη, ἔτρεξαν κοντά του καὶ τὸν κοίταζαν χαζεύοντας καὶ ἔτοιμα νὰ γελάσουν· ὥστόσο, κανένα τους δὲ γέλασε· ἔμεναν ἔκει κοιτάζοντας τὸν ωσπου μιὰ μεσόκοπη γυμνὴ γυναίκα ποὺ ἦταν ότύπος τῆς γκουβερνάντας ἀρχισε νὰ φωνάζει:

Ἐλᾶτε ἀμέσως ἐδῶ ! Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶναι ξένος καὶ μπορεῖ νὰ σᾶς κάνει κακό !

Ο Ζαρατούστρας ἀτένισε μὲ ἀπορία τὴ γυναίκα ποὺ φώναζε καί, ἀφοῦ γιὰ μερικὰ δευτερόλεπτα δὲν ἤξερε τί νὰ πεῖ, ἀφῆκε νὰ βγοῦν ἀπὸ τὰ χείλη του σὶ λέξεις :

Αφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με καὶ μὴ κωλύετε αὐτά !

Η γυναίκα θύμωσε καὶ λέει σ' ἓνα γυμνὸ κύριο ποὺ ἦταν ξαπλωμένος πλάϊ της καὶ πού, ἀκούγοντας τὴ φωνὴ της, ἀρχισε ν' ἀνοίγει τὰ μάτια του : Πρέπει νὰ φωνάξουμε τὴν ἀστυνομία γιὰ ν' ἀπομακρύνει αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο !

Τί συμβαίνει ; — ρώτησαν κάμποσοι ποὺ ἀνοιξαν τὴ στιγμή ἔκεινη τὰ μάτια τους.

Ἐνας ντυμένος ἀνάμεσα στοὺς γυμνούς ! Τί ντροπή ! — εἶπαν οἱ ίδιοι ποὺ ἀνοιξαν τὰ μάτια τους· δὲ θέλει, φαίνεται, νὰ σεβασθεῖ τὸ νόμο μας.

Δὲν ἤρθα νὰ καταλύσω τὸ νόμο, τόλμησε νὰ πεῖ ο Ζαρατούστρας μὲ σεμνότητα καὶ ὕφος ὑποταγῆς.

Καὶ δὲ φτάνει αὐτό, φωνάζει ἡ γυναίκα ποὺ ἦταν ό τύπος τῆς γκουβερνάντας· ξελογιάζει τὰ παιδάκια καὶ τὰ καλεῖ κοντά του. Τὸν τελευταῖο καιρὸ ἔχουν γίνει πολλὲς ἀπαγωγὲς μικρῶν παιδιῶν· αὐτὸς εἶναι χωρὶς ἄλλο ό δράκος !

Τὰ παιδάκια ποὺ εἶχαν τρέξει κοντά του καὶ ποὺ τὸν κοίταζαν στὴν ἀρχὴ χαζεύοντας καὶ ἔτοιμα νὰ γελάσουν, ἔκαμαν ἓναν κύκλο γύρω του, πιάστηκαν ἀπὸ τὰ χέρια σὰ νάθελαν νὰ παίξουν, τὸν κοίταξαν τώρα μὲ συμπάθεια καί, ἐνῶ στὰ μουτράκια τους ζωγραφίστηκε ξαφνικὰ τὸ πεῖσμα καὶ ἡ ὄργη, ἀρχισάν νὰ φωνάζουν :

Οχι ! Μὴν τὴν ἀκοῦτε τί λέει ! Ο ἄνθρωπος εἶναι καλός !

Είναι φίλος μας..., τὸν ἀγαπᾶμε... Μήν τὴν ἀκοῦτε τὶ λέει...

‘Ο Ζαρατούστρας τάχασε· ἡ συγκίνησή του ἦταν μεγάλη· δὲν ἤξερε τὶ νὰ πεῖ στὰ παιδάκια· κ’ αἰσθάνθηκε τὸν ἑαυτό του, ἔτσι ὅπως τὸν εἶχε περισφίξει ὁ κλοιός τῶν παιδιῶν, προστατευμένο καὶ ἀσφαλῆ.

“Υστερ’ ἀπὸ κάμποση ὥρα λέει ὁ Ζαρατούστρας στὰ παιδάκια: Θὰ μ’ ἀφήσετε τώρα νὰ φύγω; Θὰ ξαναγυρίσω ὅταν κινδυνεύσω καὶ χρειαστῶ τὴν προστασία σας.

“Οχι, θέλουμε νὰ πάχεις μαζί μας, φώναζαν τὰ παιδάκια.

Δὲν ξέρω κανένα παιχνίδι, λέει στὰ παιδάκια ὁ Ζαρατούστρας.

Τὴ στιγμὴ ἐκείνη δυὸς-τρεῖς κύριοι, μὲ ἐπικεφαλῆς τὴ γυναίκα ποὺ ἦταν ὁ τύπος τῆς γκουβερνάντας, προχώρησαν πρὸς τὰ παιδιά, ἐσπασαν τὸν κλοιὸν ποὺ εἶχε σχηματισθεῖ γύρω ἀπὸ τὸν Ζαρατούστρα, τράβηξαν τὰ παιδάκια μακριά του καὶ, ἐνῶ ἐκείνα ἄρχισαν νὰ κλαῖνε, ὁ Ζαρατούστρας τὰ κοίταξε γιὰ τελευταία φορὰ μὲ συμπάθεια κ’ εὔγνωμοσύνη, καὶ ξεκίνησε νὰ φύγει.

5

Δὲν εἶχα τί νὰ πῶ στὰ παιδάκια, σκέφθηκε ὁ Ζαρατούστρας, ἐνῶ τραβοῦσε πέρα· ἐγὼ ποὺ τώρα πιὰ εἴμαι ὥριμος νὰ διδάξω τοὺς σοφούς, δὲν εἴμαι σὲ θέση νὰ πῶ οὕτε δυὸς λόγια στὰ παιδάκια. Στὰ νήπια ἔχουν, φαίνεται, ἀποκαλυφθεῖ τὰ πάντα, κ’ ἔτσι δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τὴ διδασκαλία μου· μέσα τους ὑπάρχει ἵσως ἡ ἀπόλυτη γνῶση· μέσα στὰ παιδάκια ὑπάρχει ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Τί ἔχεις νὰ πεῖς στὰ πνεύματα ἐκείνων ποὺ μέσα τους ὑπάρχει ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ; ‘Αντικρύζοντας τὰ παιδιά, σκέφθηκα τὸ Θεὸς ὅπως δὲν τὸν σκέφθηκα ποτὲ πρίν· τὰ πρόσωπα τῶν παιδιῶν ἦταν γιὰ μένα μιὰ ἀποκάλυψη. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ αὐτὴ θὰ μπορῶ κάπου - κάπου νὰ μιλῶ κ’ ἐγὼ γιὰ τὸ Θεό· τὸ δικαίωμα αὐτὸν νομίζω πώς μοῦ τοῦδωσαν, ἐδῶ καὶ λίγη ὥρα, τὰ παιδιά· καὶ είναι τὰ μόνα ποὺ μποροῦσαν νὰ μοῦ δώσουν τὸ δικαίωμα νὰ μνημονεύω τ’ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Καὶ πάλι, ἡ χρήση τοῦ Θεοῦ ποὺ θὰ κάνουν τὰ χείλη μου θάναι μικρή καὶ σπάνια· δὲν πρέπει νὰ γίνεται κατάχρηση τοῦ ὄνόματος τοῦ Θεοῦ. Στὸ βάθος, ὁ Θεὸς είναι γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀνώνυμος· μόνον οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν τὸν ὑμνοῦν μὲ τὸ ἀληθινό του ὄνομα ποὺ είναι ἄγνωστο σ’ ἐμᾶς τοὺς ἀνθρώπους.

‘Ἐνῶ ἔλεγε τὰ λόγια αὐτὰ στὸν ἑαυτό του, ἀπομακρυνόταν